

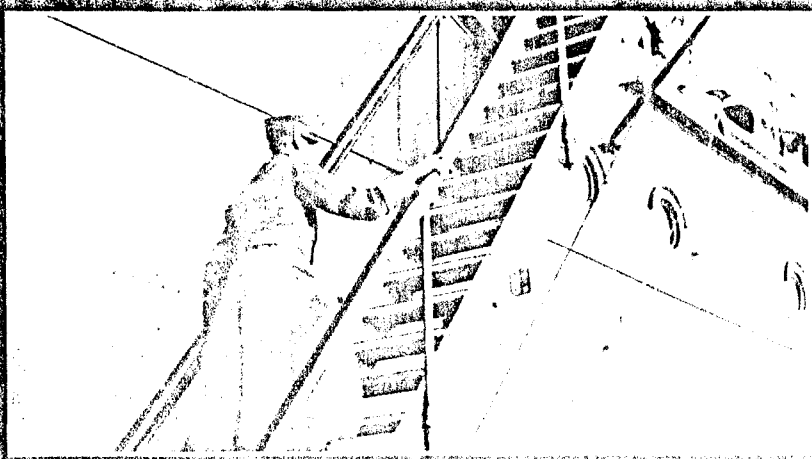
NYTT LYS PÅ 1940

I denne 7. artikkel i serien legger SVERRE HARTMANN fram sitt syn på hvorfor konge og regjering dro i eksil. Denne beslutningen må ses i nøye sammenheng med de forutgående forsøk på å bli i et fritt Nord-Norge i våpenstillstand med det tysk-okkuperte Norge, og der svenskene skulle sikre en demarkasjonslinje til Narvik.

Stortingspresident C. J. Hambro hadde allerede for midten av mai måned foreslått at konge og regjering som ytterste utvei skulle ta sete på JAN MAYEN. «Der er det i sikkerhet og på norsk jord». Men valget sto mellom tre realistiske alternativer: enten å slutte fred med tyskerne, forhandle seg fram til en våpenstillstand med adgang til å beholde Nord-Norge eller en regjering i eksil med kapitulasjon i Norge.

Det kildemateriale som her presenteres viser at Odd Haakon på samme måte som 6. divisjon var sterkt inn på fredslinjen. Kongen hadde til og med skrevet et personlig brev til den britiske sendemann Sir Cecil Dormer, et brev som han lot sin venn ingeniør Johan Anker motta ugenklebet for at han kunne lese det før han overlot det til adressaten. Om dette forteller Odd Nansens dagboknedtegnelser, som i hovedsak korresponderer med det som opplyses i et offisielt britisk verk utgitt i august i år.

Det inntrykk man sitter igjen med, er at det dilemma som konge og regjering betant seg i før avreisen har vært et veldig større og vanskeligere enn man hittil har vært.

forhenværende statsråd Nils Hjelmtveits bok «VEKSTAR OG VARGTID» forteller forfatteren også om situasjonen dagene umiddelbart før Konge og Regjering forlot landet, den 7. juni 1940.

Det siste statsråd før avreisen ble holdt ved middagstider den 7. juni på Bispegården i Tromsø. Uttaket til statsministerens foredrag var blitt utarbeidet av Hjelmtveit, kirke- og undervisningsminister i regjeringen, og deretter gjennomgått av statsminister Nygaardsvold og stortingspresident Hambro.

I dette foredrag er det tre punkter av ganske særlig interesse. Stillingen for de allierte i Frankrike og Belgia hadde utviklet seg slik at de ikke lenger kunne yte Norge noen militær hjelp. Deres styrker til lands, til sjøs og i luften ville bli trukket tilbake. «Under disse forhold, og fordi det har vist seg umulig å skaffe hæren den nødvendige ammunisjon og annet krigsmateriell, vil det være håpløst for Norge å fortsette krigen.»

Det som her står, er da ikke bare at det er håpløst å fortsette krigen i Norge, men det mer omfattende at det er håpløst for Norge (som stat) å fortsette krigen.

I foredraget fortelles ganske kort om de forgjeves forsøk som er blitt gjort for å bevare en del av territoriet på norske hender, som et sete for regjeringen. Forhandlingene om en demarkasjonslinje under svensk medvirkning slo feil. Forsvarssjefen, kommanderende general Ruge, hadde anbefalt at Kongen, Kronprinsen og Regjeringen nå forlatter landet.

Siste avsnitt av foredraget henviser til stortingspresident Hambros uttalelse i Elverum og uttalen fra kommanderende general Ruge. I følge foredraget fant Regjeringen å måtte tilrå at Kongen, Kronprinsen og regjeringen og stortingets president, og så mange av de embetsmenn som har fulgt med Regjeringen, og av arméens og marinens og luftvernets offiserer som mulig, flytter over til et alliert land for derfra å opprettholde den lovlige regjeringsmakt for Norge.

Hensikten med å forlate landet angis ikke å være ønsket om å fortsette krigen. Det er i et foregående avsnitt av foredraget betegnet som håpløst. Det står uttrykkelig «for derfra å opprettholde den lovlige regjeringsmakt for Norge». Og det blir enda tydeligere ved de avsluttende setninger: «Vi mener at en sann flytning vil være av den største betydning for fremtiden, for så lenge som Kongen og Regjeringen fortsetter sin virksomhet i et fritt land, så lenge vil det være vanskelig for fienden å kunne etablere en lovlige regjering i Norge.»

Dette er statsministerens hovedinnstilling, som ble bifalt av Kongen. Det er de siterte formuleringer som inneholder de grunnleggende forutsetninger og motiver for regjeringens beslutning om å forlate landet.

Statsråd Hjelmtveit hadde ord på seg for å kunne formulere tanker og vedtak på en særlig klar

KONGENS VALG

og konsis måte. Det var i hvert fall medvirkende til at han ble betrudd å føre dette overordentlig viktige dokument i pennen. Selv opplyser han at utenriksminister Koht antakelig var i Sverige akkurat da man tok fatt på utformingen, slik at forklaringen på at han fikk oppgaven må søkes her.

Det har vært alminnelig å legge avgjørende vekt på den proklamasjon som noe senere ble forelagt i statsråd og sendt ut etter at Kongen og Regjeringen var reist. Men skal man forstå bakgrunnen for denne proklamasjon, må man se den i nøye sammenheng med hva koncipisten, utenriksminister Koht selv, har anført om dens tilblivelse.

Ved månedsskiftet mai/juni var han, bl. a. i følge sin fremstilling «Fra skanse til skanse», 1947 s. 158/159, sterkt opptatt av hvordan man skulle forklare for det norske folk at man dro i eksil.

«Dette ords skillet med meg sjølv er ikke berre noko eg har tenkt ut no etterpå. Eg feste det på papiert alt den kvelden og neste morgenen. Eg tenkte på den verdanden det ville gjera på det norske folket om regjeringa rømte landet, og eg tok alt til å laga i hovudet ei kunngjering om avferda slik at ho ikkje skulle gjera altfor stor skade for framtida for landet».

Det var altså en kunngjering utarbeidet med et psykologisk sikte. Statsråd Hjeltnet uttalte (24/9-70) at kunngjøringen ikke var noe statsrettslig dokument, den var ikke inntatt i statsrådsprotokollen, den lå m.a.o. prinsipielt ikke på linje med det foredrag han selv hadde ført i pennen og som dannet voteringsmaterialet i statsråd den 7. juni — og ble vedtatt.

Noe av det mest bemerkelsesverdige i Hjeltnets bok, er vel for øvrig hva han opplyser på sidene 158—161. Under diskusjonen om hvorvidt det lot seg gjøre å få et par av statsrådfamiljene som var i Sverige, over til Tromsø i tide, før avreisen, hadde statsminister Nygaardsvold til og med sagt at han ikke ville reise til England, men til Finland, hvis det ikke ble tid til å få familien med. Ved andre anledninger var stemningen så amper at det så stygt ut for regjeringens fortsatte eksistens. Og hadde ikke britene og franskmennene utsatt evakueringen av de siste tropper pluss den norske konge og regjering til 7. juni — med tanke på svaret fra Tyskland på forslaget om demarkasjonslinje, «ville resultatet antagelig blitt enten at hele Regjeringen var blitt igjen og senere reist enten til Finland eller Sverige, eller også at Regjeringen var revnet, og at en del var reist hit og en del dit. Jeg tror ikke at det hadde vært mulig å holde re-

gjeringen samlet om å reise til England».

Og til slutt opplyser Hjeltnet (s. 161) at «Kongen var samd i at en nå gikk til forhandling med tyskerne om en demarkasjonslinje. Under en senere konferanse med den samlede regjering, fremholdt Kongen at dersom tyskerne ikke ville gå med på en demarkasjonslinje, så fikk en forhøre seg om tyskerne ville gå med på en alminnelig forhandling. Regjeringen var samd i også å søke å holde denne utveien åpen».

Såvidt vites er det første gang det så tydelig er blitt gitt til kjenne at Kongen og Regjeringen på et så sent stadium var innstillet på direkte og alminnelige forhandlinger med fienden.

I denne forbindelse er det grunn til å komme nærmere inn på kong Haakons stilling og standpunkt. Under det nordiske historikermøte i Helsingfors i 1967 tok jeg for første gang opp dette spørsmål under diskusjonen på plenums-møtet den 9. august om De nordiske lands utenrikspolitikk 1939—1941. Det heter i det offisielle referat 1968 s. 221:

Atmosfæren omkring kongens avreise fra Tromsø var nok ikke så friksjonsfri som den norske rapporten synes å tyde på. Kong Haakon var utsatt for et hårdt press, bl. a. fra JOHAN ANKER om å bli tilbake og bryte med regjeringen. På bakgrunn av sin lojalitet mot norske interesser bøyde dog Kongen seg for regjeringens beslutning, og reiste...

I august i år utkom som et ledd i det offisielle verk om britisk utenrikspolitikk under den annen verdenskrig Oxford-professoren Sir Llewellyn Woodwards framstilling i bind I om Storbritannia og Norge 1940. Det fortelles her hvordan det var britene som ved månedsskiftet mai/juni, da de alliertes evakuering var besluttet, foreslo for nordmennene å ta opp igjen planen med tyskerne om en demarkasjonslinje. Da dette mislyktes, bestemte Kongen og Kronprinsen seg likevel til å bli i Norge. Kongen trodde at de allierte ville vinne krigen til slutt, men at Norge måtte gi opp kampen og forhandle med tyskerne etter at de allierte hadde trukket seg ut og nordmennene ikke hadde noen ammunisjon igjen.

Imidlertid samtykket Kongen og Kronprinsen senere, den 5. juni, under sterkt britisk press, i å komme til England. De forlot Norge den 7. juni.

Den britiske framstilling har overrasket enkelte her hjemme. Men den synes å stå i fullt samsvar med norske kilder. Og for å dokumentere dette, gjengis nedenfor det referat som Johan Anker ga noen dager etter kongens og regjeringens avreise og som Odd Nansen har vært så elskverdig å la meg få lov til å gjengi fra sine

dagboknedtegnelser. Den framstilling som dagboken inneholder, korreponderer med hva overlege Johan Scharffenberg fortalte meg for mange år siden, og ligger også på linje med hva oberstlaytnant Gerhard Landmark fortalte i fjor på grunnlag av sin samtale med Johan Anker i Tromsø i juni-dagene 1940.

Men først er det nødvendig å introdusere Johan Anker noe nærmere. Han var ingeniør, en fremstående industrimann som bl. a. var formann i styret for Store Norske Spitsbergen Kulkompani. Et verdenskjent navn hadde han vunnet som seilbåtkonstruktør og som seller. Som rommann på kronprins Olavs «Norna» vant han den olympiske gullmedalje i Nederland i 1923. Siden fulgte en serie med fremragende internasjonale seilaser og seire. Ikke minst som sportsmann var han kommet til å stå kongefamilien nær og var en gammel venn av kong Haakon. Det må man kjenne til skal man forstå hans noe frimodige ytringer overfor Norges konge.

Odd Nansen skriver: «Var igår (25. juni) ute hos Johan Anker i Asker — sammen med Scharffenberg og Worm-Müller. Jeg hadde arrangert dette møte — da Scharffenberg gjerne ville treffe Johan Anker og høre hans beretning om hans tur til Nord-Norge. Da det ikke passet J. A. å komme innover og spise middag på Polhøgda ba han oss om å komme dit ut til ham.

Johan Ankers beretning var meget interessant, og ga et godt bilde av situasjonen i Nord-Norge før kongen, kronprinsen og regjeringen reiste. Han hadde brukt all sin overtalelses-evne til å få kongen til å kvitte seg med regjeringen — som, som han framholdt for kongen, ikke lenger hadde noen tillit hos det norske folk. Kongen hadde innvendt at dette vilde være å gjøre opprør — og Johan Anker hadde da oppfordret ham til å gjøre opprør. Kongen hadde da vært meget i tvil om hvad han skulde gjøre — og var nærmest av den opfatning at han skulde følge Johan Ankers råd og bli i landet.

Han hadde skrevet et brev til den engelske minister Dormer som J. A. overbragte og som han fikk lese før han overbragte det. I brevet stod det at England måtte regne med den mulighet at kongen bestemte seg til å bli i landet. Han bestemte seg altså ikke til det, regjeringen — og muligens Dormer — fikk overbevist ham om at det var rett å dra ut av landet. J. A. fortalte at han ga opp videre overtalelse. Kongen fikk reise. Men han gjorde enda flere forsøk på å få kronprinsen til å bli. Disse forsøkene ble altså forgyvelte — men kronprinsen hadde vaklet sterkt. Han hadde vært helt fortvilet. J. A. hadde frem-

holdt for ham hvilken verdi det etter hans mening var for Norge at Olav blev. Selv om han ble fengslet — ja selv om han måtte være forberedt på det værste.

Olav hadde forstått dette — han var villig til å bli — og til å løpe hvilken som helst risiko. Han var fortvilet over — hadde han sagt — at han ikke hadde fått anledning til å yde noen innsats i det hele tatt. Han hadde blitt nektet å slåss...

Imidlertid, kronprins Olav reiste med sin far og regjeringen. — Johan Ankers overtalelser hjalp ikke. Avskjeden med dem hadde vært gripende. Kongen hadde holdt en liten kort tale ved en enkel middag som ble holdt. Han hadde takket alle dem som hadde stått ham bi — gjennom alle de 35 år han hadde levet i Norge — og han hadde vært sterkt beveget da han forklarte grunnene til at han nå forlot landet... Johan Anker hadde også sagt noen ord til takk til kongen — og hadde forsikret ham om at intet kunde endre på det som var hendt i årene som gikk. Kongens stilling i det norske folk ble uforandret. Deres Majestet har vært en god konge for Norge — og slik vil De gå inn i historien — hva som enn måtte skje nu og i fremtiden...

Johan Anker hadde fulgt kongen ned til kaien i Tromsø da han dro. En liten båt hadde tatt ham og kronprinsen og adjutantene deres ut til den engelske krysser som lå lenger ute på havnen. Johan Anker hadde ikke orket å bli stående til krysseren forlot havnen. Han hadde gått hjem.» Såvidt Odd Nansens dagbok.

Johan Ankers beretning gjennom Odd Nansens dagboknedtegnelser gir selvfølgelig ikke noe autentisk bilde av hva som foregikk i kretsen omkring Kongen dagene før avreisen til Storbritannia. Johan Anker selv var ingen politiker. Han var en personlig venn av kong Haakon, han kunne tale åpenhjertig med Hans Majestet og gjorde det åpenbart også. Men derav kan man slett ikke slutte at Johan Ankers anførsler og argumenter virket motiverende på kong Haakon. Kongen var en mann som tok selvstendige avgjørelser, og som i all sin ferd var preget av ønsket om å være en lojal monark.

Det er ingen grunn til å tvile på at Johan Anker har uttalt seg som han har gjort. Det finnes mange vitnesbyrd om hvor lite formelt han kunne ytre seg, selv overfor landets konge. Det som har interesse i referatet, er det totalbilde man tross alt sitter tilbake med av en konges dilemma, hvordan han i sin person opplevet hele folket kvalfulle situasjon som i løpet av ukene som fulgte kom til uttrykk i de politisk sterkt avvikende tendenser i London-Norge og Oslo-Norge.